

*Solipsisme, nihilisme, of
nog iets anders?*

&

*Het einde van de we-
reld?*

Jan Bauwens

Serskamp, 23 augustus 2009

Solipsisme, nihilisme, of Nog iets anders?

Er bestaat een werkelijkheidsopvatting volgens welke het eigen 'ik' alles is wat er ook maar bestaat. Anders gezegd: volgens die opvatting is alles wat er lijkt te zijn, in feite onecht, in die zin dat het slechts het eigen 'ik' is ofwel een product daarvan. Die opvatting heet 'solipsisme', van het Latijnse 'solus', wat 'alleen' betekent, en 'ipse', wat wil zeggen 'zichzelf': "alleen ikzelf besta".

Spontaan vergelijken wij het solipsisme wel eens met de droom omdat, eenmaal uit een droom ontwaakt, wij inzien dat al datgene wat er gedurende de droom leek te zijn, in feite slechts een voortbrengsel was van onszelf: het spook dat ons des nachts bedreigde, was een product van onze eigen geest of ook wel een gevolg van een overvolle maag, een stoornis in de bloedsomloop of nog een andere lichamelijke gesteltenis van dat moment, maar in geen geval was het een entiteit op zich. Een solipsist gelooft in

feite dat zijn leven is gelijk een droom en dat wij, die hem ontmoeten en die met hem spreken, eigenlijk niet meer zijn dan fragmenten van zijn eigen fantasie.

Ook de stof heeft voor de solipsist geen bestaan op zich: zij is een illusie en ze bestaat slechts in zijn denken, als gedachte. De oude Indiërs spraken en spreken trouwens nog over het 'maya', wat 'begoocheling' wil zeggen of 'illusie', 'inbeelding'. Maar er is ook nog het 'karma', en dat lijkt hier aardig wat roet in het eten te gooien...

Vrij vertaald betekent 'karma', 'schuld', en het verband tussen 'maya' en 'karma' is van die aard dat het de werkelijkheid dan toch in zekere zin op haar eigen benen laat lopen, want wij vertoeven helemaal niet in die wereld die we maar wensen zoals het ons goed uitkomt, neen: de wereld die we voorgeschoteld krijgen - elk de zijne - is deze die we verdienen. En men zal reeds hebben opgemerkt dat de zaken allang niet meer kloppen, onder meer omdat hier al een meervoud aan personen aan de orde is.

Maar afgezien daarvan, is de wereld die we voorgeschoteld krijgen, deze die we verdienen - dat beweren alvast de Hindoes, maar wat zij zeggen, is vanzelfsprekend ook geen evangelie en de kritiek op deze opvatting luidt overigens zeer formeel dat zij volstrekt immoreel is! Of mag men dan zeggen over een kind dat in een stal geboren wordt, dat het zijn jammerlijke lot te danken heeft aan de eigen wandaden uit het verleden? Men ziet meteen ook waar de idee van de wedergeboorte vandaan komt: zij moet het geloof in de rechtvaardigheid rechtvaardigen; zij moet verklaren waarom zelfs pasgeborenen gestraft kunnen worden en tevens hoe het mogelijk is dat weldoeners geheel onverloond ter ziele gaan. In dat laatste geval worden ze in een hiernamaals beloond, en dat verhaal kennen ook de christenen, maar zij missen dan toch het 'hiervoormaals' van de Hindoes dat het aan baby's aangedane onrecht moet verklaren.

Hoe dan ook ziet men dat zelfs in een solipsistische werkelijkheidsopvatting de wereld neigt naar een bestaan op zichzelf, en dit op zichzelf staan van de buitenwereld is dan niets anders dan het

op zichzelf staan van schuld. Alleen rijst dan weer een netelige vraag aan het adres van hardnekkige gelovigen, en die luidt: als schuld de oorzaak is van het zich los-scheuren van de dingen van het eigen 'ik', en dus als schuld de grondslag was van de verzelfstandiging van de wereld... wie mag dan diegene zijn tegenover wie het 'ik' die schuld heeft, als er aanvankelijk toch slechts dat 'ik' is, en niets of niemand anders?

Het solipsisme is een oude theorie, trouwens samen met het hindoeïsme en de vele andere wereldverklaringen en religies die pogingen doen om aan de hele zaak een kop te krijgen en een staart. Vandaag lijken veeleer geheel tegengestelde theorieën aan de orde van de dag - verhalen die het 'ik' en zijn ideeën allerminst centraal plaatsen, maar die ze ofwel als bijwerkingen van de stof beschouwen, ofwel als inbeeldingen zonder meer, of ook nog als constructies met, bijvoorbeeld, de bedoeling om een rechtssysteem te kunnen handhaven. Rechtspraak immers vereist schuldigen, daders en dus

ego's die door dik en dun zijn en blijven wie ze zijn. Opnieuw speelt hier vanzelfsprekend het hardnekkige rechtvaardigheidsgeloof dat wel bereid lijkt om de ganse wereld te hervormen als men maar kan blijven geloven in goed en kwaad, in beloning en straf... of is dat slechts een verkapping van het vasthouden aan het principe van vergelding en van wraak, dat overigens het principe van het gouden kalf is, het principe van schuld en boete, van betalen en betaald zetten, het principe van niets voor niets?

Zeer scherp contrasteert daarmee alvast dat heel andere principe van de genade en de vrijgevigheid, het beginsel van het wegschenken om niets, het beginsel dat zijn overvloed dankt, niet aan het verzamelen, het oppotten, het aftroggelen en het eisen stellen, maar wel aan het vrij schenken en het weggeven. Uiteraard verkapt dit schenkende beginsel een heel speciaal geloof, met name het geloof in het écht bestaan van de ander die gelijkwaardig is aan het eigen 'ik' - waarom immers zou men aan die ander geven als men niet in zijn bestaan geloofde? Edoch, bestaat de ander écht omdat men in zijn bestaan

gelooft? - zo kan men zich nu verder afvragen. Is de ander een constructie vanuit de een of andere moed der wanhoop? Is het geloof in de ander een fanatieke daad, verwant aan struisvogelpolitiek of aan het onvermogen om zich neer te leggen bij de feiten en te leven met onzekerheden?

Ofwel zien we hier nog een mogelijkheid over het hoofd: het beginsel van de naastenliefde hoeft immers niet het geloof in het echt bestaan van de ander te impliceren. Alvast theoretisch was het evenzeer mogelijk dat niet zozeer de erkenning van het ego van de ander daarmee gepaard ging, doch daarentegen precies de miskennis van het echt bestaan van ongeacht welk ego. Men bemint de ander dan niet zozeer omdat men zijn of haar ego eer wilde brengen, doch veeleer omdat men het eigen ik vergat, trouwens samen met dat van de ander, wetende dat ego's sowieso uiteindelijk illusies vanjewelste zijn. Wie zal het zeggen!

Het einde van de wereld?

De positieve wetenschappen steunen op de empirie en op de rede, zo beweert men, en zodoende worden wetenschappelijke uitspraken beschouwd als algemeen geldig: principieel elkeen kan ze op hun waarheidsgehalte controleren, ze behoren tot de wereld der wakkeren en zo onderscheiden ze zich van het individuele, het vage en het onwerkelijke van de inbeelding of van de droom, die slechts door toeval waarheid kan bevatten.

Maar nu blijkt er ook met die positieve wetenschappen iets aan de hand: iets lijkt ze aan te tasten, alsof ook zij niet vrij waren van inbeelding, alsof ook zij iets dromerig hadden, iets onwerkelijk en iets geheel oncontroleerbaar. De mot lijkt namelijk in de rede te zitten, én in de waarneming, en vandaar ook in de zogenaamde positieve wetenschappen. Het leveren van een eenduidig bewijs is in vele gevallen onmogelijk geworden, deels omdat het de eenvoud heeft verloren van

de ooit zo klare Euclidische meetkunde, welke zelfs als voorbeeld diende voor de wijsbegeerte van Spinoza en die van nog andere 'verlichte' geesten. Meer dan ooit lijkt wetenschap vandaag zoniet een verwarde zaak, dan toch een aangelegenheid die nogal eens verwarring sticht.

De meetkunde van Euclides was altijd al een bijzonder grote vreugde voor de menselijke geest op zoek naar waarheid en vooral naar zekerheid en zij leek hem ook exact datgene te bieden wat hij zocht. Maar eigenlijk speelde zij met hem een spel zonder dat hij dit goed beseftte: Euclides' meetkunde onderscheidde zich immers principieel niet van om het even welk ander spel, al was dit spel wel heel bijzonder, vermakelijk en bovendien schijnbaar diepzinnig. Een spel bleef het echter, aangezien het werkte met aannamen - axiomata - welke geheel onwerkelijk waren, omzeggens wereldvreemd. Vlakken bestaan immers niet los van de ruimte en ruimten bestaan niet los van de tijd; ook rechten zijn volstrekt ondenkbaar, en punten, en ook lengten die immers moeten afgemeten worden aan een geijkt prototype dat ergens in de werke-

lijkheid moet bestaan. Deze en nog andere zaken definiëren niettemin een spel dat dermate spannend kan ogen dat men zich al gauw bereid toont om ze erbij te nemen, die "leugentjes om bestwil", zoals men de fundamentele onmogelijkheden van die meetkunde maar al te verschonend noemt.

Men kan een Euclidisch vlak niet zo-
maar op de echte aarde plakken, bijvoorbeeld om een oppervlakte te berekenen in functie van de verkoop van een stukje land. Soms lijkt dat wel praktisch en kunnen meetfouten herleid worden tot quasi nul. Het probleem is echter dat een oppervlakte van papier geen levende aarde is, dat elk stuk land zijn eigen waarde heeft en dat die waarde veel beter kan worden uitgedrukt in de opbrengsten van dat landgoed dan in zijn oppervlakte. Land dat de oever vormt van een beek of een rivier, is vruchtbaar slob dat mogelijk-kerwijze vele keren meer renderen zal dan een stuk van dezelfde grootte eventjes verderop. De oever die de zuiderzon loodrecht op zich laat schijnen zal bovendien vruchtbaarder zijn dan de daar tegenover liggende oever. Aarde die wegvloeit met het water mee, zal uiteraard haar vrucht-

baarheid verliezen, en dat zal ze ook doen als ze met zout water wordt bevoeid of als ze uitdroogt voor een veel te lange tijd. Een steile bergflank in de buurt kan voor een dagelijkse schaduw zorgen die door dat gebrek aan licht de meest vruchtbare grond geheel en al waardeloos maakt en ook erosie, aanhoudende bedekking van de bodem met stenen of nog vele andere zaken kunnen de waarde van een stuk land mede bepalen: de oppervlakte alleen zegt bijna niets, Euclides' meetkunde behoort veeleer tot een wereld die niet de echte is waarin wij leven.

Een spel is altijd zeer verleidelijk om spelen, daar het ons voor een welbepaalde tijd van de werkelijkheid verlost die niet zo simpel is. Het verlicht het gemoed om zaken die verward maken en die zo zwaar wegen, die ingewikkeld zijn en die niet ophouden met veranderen, voor te kunnen stellen onder een meer eenvoudige vorm, een naam, een nummer, een getal. In het spel worden de regels van de werkelijkheid zelf, die oneindig talrijk zijn, die ontelbare uitzonderingen kennen en die nooit ophouden met veranderen, gereduceerd tot een bijzonder overzichtelijke

lijk en eenduidig reglement, alsof nu alle dingen zoveel simpeler, overzichtelijker en beter voorspelbaar werden dan ze feitelijk zijn. Het spel is een ludiek bedrog dat ons de onverteerbare waarheid aanvaarden doet, maar waardoor we feitelijk ons eigen doodvonnis onderschrijven. En elke wetenschappelijke benadering van de levende werkelijkheid is zo'n spel, is zo'n vertekening die ons slechts aanzet tot onnadenkendheid, alsof wij plotseling hadden opgehouden met verantwoordelijk voor onszelf te zijn, alsof het spel onze verantwoordelijkheden in onze plaats kon dragen.

Het spel, en ook dat spel dat in de wetenschappen wordt gespeeld, heeft lange tijd de mensheid in haar greep gehad, heeft ons betoverd en heeft ons zelfs geheel hervormd. Maar dat spel heeft grenzen en daar botst het op, hoe langer hoe meer. Met het ten einde lopen van de tijden en met de vele stroomversnellingen die de eindtijd meebrengt, lijkt het spel in duigen te vallen en kan het ons niet meer bekoren zoals het dat ooit deed. Van het spel zien wij nu steeds vaker de grenzen en ook de averechtsheid, wij hebben ge-

leerd dat elke winst uiteindelijk elders betaald moet worden omdat niets uit niets voortkomen kan. Het aan zijn laarzen lappen van de wetten welke ons individueel wat intomen ten bate van de gemeenschap, rendeert niet zonder dat die wetten devalueren en daarmee ook de mogelijkheid op het maken van winst die immers van de menselijke samenwerking afhangt en derhalve van het gehoorzamen aan die wetten. Dat alles uiteindelijk zo lang uitvalt als het breed is, maakt ons van het holle karakter van onze kennis zelf bewust en zelfs dat bewustzijn kan ons uiteindelijk niet baten. In de tijden waarin wij beland zijn, lijken de betoveringen van weleer verbroken, de sluiers opgelicht, de verrassingen helemaal uitgepakt, de kreten van verwondering gesmoord door een vreemde zelfvoldaanheid. De mens heeft het wonder uitgedaagd, hij heeft de Schepper uitgedaagd om bovenop het wonder dat hij niet meer zien kon, uit te pakken met een wonder op maat en nu krijgt hij het deksel op zijn neus, de werkelijkheid klapt dicht, de droom verdwijnt in een dichte mist en wat blijft, is lege tijd. De werkelijkheid verdwijnt im-

mers van zodra die helemaal spel geworden is. Is dit dan het niets, of is het de geest of is het geen van beide?
